
Az egyház kultúraközvetítő szerepe a kora-újkorban

A tanulmánykötet bevezetőjében *Arno Strohmeier* salzburgi professzor abból az alaptételből indul ki, hogy a keresztény hitközösségek a középkortól egész a modern korig anyagi, szimbolikus és kulturális értékek közvetítésében mindig kiemelkedően fontos szerepet játszottak. Szerinte a címben szereplő „Kulturtranszfer” fogalmát *Fernand Braudel* 1949-ben használta először, azóta pedig a történettudomány számos ágában termékeny kutatási szempontként jelent meg. A kulturális javak közvetítése Európa különböző régiói között a tapasztalat szerint a múltban jelentősen gazdagította mind az átadó, mind az átvevő fél műveltségi terét, ezért mutatkozott indokoltnak ennek útjait és módjait, tipikus eseteit tanulmányozni. Az így kialakított koncepciónak a jegyében került sor 2012-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, Piliscsabán, arra a nemzetközi konferenciára, amelyen a rendező szerv partnere volt a bonni Friedrich-Wilhelms Universitát történettudományi intézete. Az ott elhangzott előadások szerkesztett és kiegészített változataiból állt össze a jelen kötet, amely így közép-európai kitekintéssel kíván képet adni a kora újkori konfesszionális kulturális kölcsönhatások egyes lényeges kérdéseiről. A vizsgálódások a déli német nyelvterület, Észak-Itália, Cseh- és Magyarország régióira és műveltségközvetítő személyiségeire terjednek ki (talán csak Lengyelország kapott kevesebb figyelmet). Már ez a témaválasztás is jelzi, hogy a sokfelekezetű térség ilyen szempontú áttekintése társadalmi, politikai és vallási

aspektusok együttes alkalmazását, interdiszciplináris megközelítést igényelt.

A kötet 15 esettanulmányt tartalmaz, ezek négy nagyobb témakört ölelnek fel. Az első az etnikai, nyelvi és vallási pluralitás kérdéseit tekinti át. A felső-magyarországi multietnikus térségben felmerülő felekezeti ellentéteket és a rájuk alkalmazott megoldási kísérleteket *Guitman Barnabás* veszi górcső alá. Az ottani társadalom négy legerősebb csoportja (a szabad királyi városok, az arisztokrata földbirtokosok, a köznemesek és az ott állomásozó királyi haderő tisztjei) által kialakított erőegyensúly törekénységét adatok sorával illusztrálja, s a konfliktuszónákat is bemutatja. Meggyőző következtetése szerint a vallási ellentéteket a térségben nem annyira az erőszakos hatalmi politika, mint inkább a szóbeli meggyőzési kísérletek, vitairatok, cenzúrendeletek jellemezték, a XVI. században ez lehetővé tette a reformációs áramlatok viszonylag szabad érvényesülését. Az erdélyi szász közösségek helyzetét *Lőkös Péter* tanulmánya tekinti át, ő az önkép és idegenkép megjelenését követi nyomon a XVI. századi szász lelkészek történeti munkáiban. Nem csupán összegyűjti az erre vonatkozó irodalmi toposzokat, hanem a későbbi irodalomban is regisztrálja recepciójukat. Felhívja a figyelmet többek között arra is, hogy Christian Schesaeus terjedelmes latin költeménye, a *Ruina Pannonica* még Zrínyi Miklós eposzára is termékenyítően hatott. A 16. századi szász historikusoknak a románokról és a törökökről kialakított kedvezőtlen képe a következő évszázadokban tovább hagyományozódott, ezt több példával is illusztrálja a tanulmány. A legkorábbi évszázadokra nyúlik vissza *Vizkelety András* vizsgálódása: a Kárpát-medencébe betelepült német és szláv etnikumtól átvett szókincsről állapítja meg, hogy az jelentősen gazdagította a magyar szakterminológiát, főként az egyházi kultúra terén. A lelkipásztori praxis alkalmi (imád-

ságok, katekizmusok, keresztelési szövegek, egyházi énekek, egyéb liturgikus textusok) a soknyelvű térségben mind az átvevő, mind az átadó nyelvi kontextust árnyalták. A vallásos közösségek (plébániák, szerzetesrendek, főként a ferencesek) ilyen módon a transznacionális kultúraközvetítés terepét jelentették a többnyelvű régiókban, főként Felső-Magyarország városaiban.

A második nagyobb témakör a térség politikai kultúrájának minőségét, változatait teszi mérlegre. *Fazekas István* a Magyar Udvari Kancellária (Ungarische Hofkanzlei) szerepét vizsgálja meg a kultúrtranszfer szempontjából. Felvázolja a magyar államapparátus 1540-es években történt átszervezését, megvilágítja a klerikusok részvételét az intézmény szolgálatában. A titkári posztot neves személyiségek töltötték be a Mohács utáni évszázadban, többek között Draskovich György, Dudich András, Istvánffy Miklós, Verancsics Faustus és Lippay György, az ő karrierjük később jelentékenyen felívelt, s az eltérő kulturális közegek közötti közvetítő szerepük politikai és egyházi pozíciójukból adódott. A kancellárookra ez még inkább érvényesnek mutatkozott, Oláh Miklóstól (1546) Esterházy Imréig (1725) valamennyien részesei lettek annak a kulturális pluralizmusnak, amely a térséget meghatározta. *Forgó András* egy tanulságos esettanulmány révén mutatja be azt a politikai, társadalmi és kulturális közvetítői szerepet, amelyet Keresztély Ágost (Christian August von Sachsen-Zeitz, 1666–1725) 1707-től esztergomi érsekként töltött be a Magyarországon. Minthogy ő külhonosként került a legfőbb magyar egyházi dignitásba, különösen is kérdésesnek mutatkozott alkalmazkodóképességének mérlegelése, integrációs lehetőségeinek felmérése. Meggyőzően mutatja be a tanulmány, hogy az érsek sikeres közvetítő lett Bécs és a magyar rendek ellentétei között, a szatmári békesszerszerzés után elveinek feladása nélkül is kompromisszumkész-

séget tanúsított a szembeálló felek között. Figyelembe vette mind a római kúria tridentinus álláspontját, mind a Habsburg-dinasztia érdekeit, de a magyar (nagyreszt protestáns) rendek szempontjaival is számolt, a felekezeti viszályok mérséklését tartotta szem előtt. Főként 1716-ig lehetett hatásos a tevékenysége, mert ezt követően a császár képviselőjeként Augsburgban tartózkodott, eltávolodván a hazai társadalmi közegetől.

Sok tanulással járó témát tárgyal *Tusor Péter* tanulmánya, amely azt mérlegeli, hogy milyen esélyei voltak az 1630–1640-es évek fordulóján a katolikus felekezetszerveződésnek. Lippay György egri püspök Rómába küldött *ad limina* jelentése alapján vizsgálja meg a katolikus konfeszióalizáció magyarországi helyzetét. Az 1641 körül keletkezett irat az egri főpásztor részéről egyrészt helyzetjelentés, másrészt a jövőt illető lehetőségek taglalása. Kifejti, hogy a magyar arisztokrácia számos tagjának katolizálása ellenére az ország lakosságának túlnyomó többsége továbbra is protestáns, s ezen az eddigi módszerekkel nem is lehet változtatni. Szerinte a földesúri felekezeti kényszer korlátozott hatású, a hajdúság és a köznemesség hitváltását kellene elérni, nagyobb súlyt kellene helyezni a papok, sőt még a licenciátusok képzésére is, s mindehhez a pápa anyagi támogatására lenne szükség. Mivel ez nem valósult meg, így meggyőzően vonja le Tusor a következtetést, miszerint a római centrum nem kívánt támogatni olyan nemzeti epizkopátust, amely a Habsburg-dinasztiával együttműködve fokozatosan az államegyházi keretek elfogadása felé orientálódott.

Szilágyi András a művészettörténet részéről járul hozzá a téma sokirányú megvilágításához. A posztridentinus katolicizmus jelentős könyveinek (Biblia-kiadások, reprezentatív prédikációskötetek, Pázmány Kalauza) díszesen illusztrált címlapjait veszi görcső alá, a sokszorosított grafika révén mutatja be az átvételeket, változásokat, variációkat. A könyvkiadók és

illusztrátorok valóban tipikus közvetítők lettek a különböző kulturális régiók között, a díszcímlapokon szereplő dekoratív elemek, szentábrázolások, szimbolikus motívumok határon át terjedtek és gazdagították a kulturális javak kínálatát. A *Gózsy Zoltán–Varga Szabolcs* szerzőpáros tanulmánya viszont már a XVIII. század első felébe vezet át, az egyházi nevelésben mutatkozó kulturális kölcsönhatásokat a pécsi egyházmegye példáján mutatja be. Ott szeminárium csak 1736-ban létesült, ezt megelőzően a plébániákon csak külföldön tanult klerikusokat alkalmaztak, ők jelentettek kulturális kapcsolatot a tágabb régió szellemi életével nem csupán egyházi, de társadalmi és politikai téren is.

A kötet harmadik nagyobb egységét a szerzetesrendek kultúrákövetítő szerepének elemzése teszi ki. Itt két tanulmány a pálos, egy pedig a ciszterci rend műveltségi kapcsolatait tárgyalja.

Maria-Elisabeth Brunert a paulinus rend történetéből kiindulva állapítja meg, hogy a különböző kolostorok közötti kapcsolatokat elevenen tartó szerzetesek hatékonyan terjesztették el a különféle devóciós formákat a régiók között. Két példát is hoz erre, ezúttal Lengyelországból: a csensztohovai székesegyház csodatévőnek tartott Fekete Madonnája, mint katolikus zarándokhely gyakorolt vonzóerőt az egész térség hívői közösségre, emellett pedig a Jasna Góra-i pálos nyomda alakított ki számottevő kulturális kapcsolatokat nemzetközi vonatkozásban is. Mindkét katolikus centrum működésének részletezése igazolja, hogy a kultúrjavak áramlása nem volt egyirányú, hanem sokkal inkább kölcsönös, mind az átadó, mind az átvevő profitált belőle. Ugyanezen rend történetéről szól *Sarbak Gábor* dolgozata, ő a pálos Gyöngyösi Gergely (1472–1531) kommentált rendi alkotmányának kultúrákövetítő szerepét mutatja be. Mivel a magyar prior a római Santo Stefano Rotondóból 1520-tól

rendi generálisként irányító szerepet vitt, a pálos szellemiséget az Európa-szerte létesült kolostorok számára sok irányban közvetítette, első renden az általa összeállított *Declarationes constitutionum* révén. A témakör harmadik tanulmánya a ciszterci rendről szól, *Berzeviczy Klára* a bencések reformjából francia földön sarjadt szerzet centralizált struktúráját jelöli meg a kultúrák közvetítés fontos tényezőjeként. A filiálék rendszere, szoros kötődésük az anyakolostorhoz, az 1098-ban alapított francia Citeaux apátságához, folyamatos utazásokat igényelt. Noha a rend aszketikus-kontemplatív életvitelre kötelezte el magát, a XIII. századtól már nagy figyelmet fordított a tudományos képzésre is, a szerző több példával (Heinrich von Schüttenhofen, Ulrich von Lilienfeld, Michael Baumann) illusztrálja részesevésüket a korabeli enciklopédikus tudás terjesztésében.

Végül a negyedik témakör a művészet, az emlékezetkultúra és a tudományos világ közegéből vizsgál meg többnyire tipikusnak mondható jelenségeket. *Ludolf Pelizaeus* előadásának már a címe is jelzi az általa vizsgált kulturális transzfer útját: Itália, Mainz, Vukovár, mivel ezen az útvonalon jutottak el itáliai (és sok esetben németalföldi) műtárgyak a mainzi Eltz-família, valamint az ottani főudvarmester Johann Philip von Stadion közvetítésével Horvátországba, Szlavóniába, Csehországba. A műtárgyakkal folytatott kereskedelem így ugyancsak számottevő módon járult hozzá a kulturális javaknak egyik régióból a másikba áramlásához. Szintén a Balkán északi részéhez kapcsolódik *Golub Xénia* tanulmánya, amely a keleti (ortodox) kereszténység egyházi műveltségének magyarországi terjedésében az egyik reprezentáns epizódot tárgyalja. Jól ismert tény, hogy 1690-ben tízezrével menekült a szerb lakosság a török elől északra, s a Duna menti városokban telepedtek le egészen Komáromig. A magukkal hozott ikonok sok esetben a vándorművészek (zográfok) alkotásainak magas színvonalát képvisel-

ték, új színeket hoztak az amúgy is multikulturális területekre. A számos ikonábrázolást is közreadó angol nyelvű tanulmány a bizánci típusú kereszténység történetét fontos információkkal gazdagítja. *Hargittay Emil* a Pázmány-kultusz közép-európai elterjedésének felmérésével mutatja be, hogy egy kiemelkedő egyházi személyiség emléke milyen kulturális interferenciákat indukálhat. Itáliai költemény és német prédikáció egyaránt megemlékezett a tridentinus magyar egyházszervező tevékenységéről, akinek római és spanyol kapcsolatai a katolikus világ felé, vitairatai pedig a protestáns konfesszionális ellenlábások irányába alakítottak ki kommunikációs csatornákat, mind az elismerő, mind a kritikus és polemikus visszhangok növelték nemzetközi ismertségét. Végül *Bogár Judit* Felső-Magyarországnak a német lutheránus régióval fennállt szoros kapcsolatára mutat be egy esettanulmányt. Ennek központi alakja a sziléziai származású, Késmárkon letelepedett Bucholtz-család, amelynek több tagja német egyetemi stúdiumai után geográfiai és más természettudományi kutatásokkal tette nevét ismertté. Tipikus példája ez is annak a folyamatnak, amelynek révén a német egyetemi tudás a felső-magyarországi régióban hasznosult (pl. a Tátra-kutatásokban), de onnan vissza is áramlott publikációk formájában a német közeg számára.

Végeredményben a tanulmánykötet sikeresen bizonyítja és számos eddig nem ismert adattal illusztrálja, hogy Közép-Európában a kulturális transzfer sokféle irányban működött, egyházi és világi értelmiségiek, szerzetesek és tudósok, könyvkiadók és műkereskedők, nemesek és gazdag polgárok, emigránsok és diplomaták egyaránt részesei voltak a műveltség interregionális terjesztésének. A kulturális értékek áramlása többnyire bilaterális (olykor plurilaterális) volt, irodalmi szövegek és használati tárgyak egyaránt részesei voltak. A kötet pregnánsan mutatja be a folyamatot, legfeljebb a személy- és helynévmuta-

tót hiányolhatjuk, ezek még inkább hasznossá tehették volna a tanulmánygyűjteményt. Így is a témakör alapvető kézikönyvét tehetjük polcunkra, amely a jövőben megkerülhetetlen lesz a kora-újkor művelődéstörténetét kutató szakemberek számára.

Maria-Elisabeth Brunert, András Forgó, Arno Strohmeier szerk.: *Kirche und Kulturtransfer. Ungarn und Zentraleuropa in der Frühen Neuzeit* (Egyház és kultúrák közvetítés. Magyarország és Közép-Európa a kora-újkorban), Münster, Aschendorff Verlag, 2019. 258 (Schriftenreihe zur Neueren Geschichte, Bd. 40. Neue Folge 5). ISBN 978-3-402-14770-2

Bitskey István